

50.

İSLÂM'DA MUHTESİPLİK VE EĞİTİM YÖNÜNDEN DEĞERİ

Dr. BEYZA BİLGİN

Muhtesip, ihtisap sözünden gelmektedir. İhtisap ise Kamus'ta belirtil-
diği üzere: "Bir kimsenin yaptığı kötü bir hareketi beğenmeyip, onu o işten alı-
koymağa çalışmak ve muaheze etmektir". Muhtesiplik, İslâm Dininin "el-
emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi an'il-münker" – "iyiliği emretmek, kötülükten
alıkoymak" ilkesinin gereği olarak ortaya çıkmış bir kuruluştur. "Mümin er-
kekler de mümin kadınlar da birbirlerinin dost ve yardımcılarıdır; bunlar, iyi-
liği emrederler, kötülükten vazgeçirmeğe çalışırlar....."² Ayetinden anlaşıldığı
üzere, bu ilkeye uymak, kudreti olan her Müslümana, kudreti nisbetinde vâcib,
bütün Müslümanlara da bir farz-ı kifâye'dir.³ Bu sebeple bu farz Müslüman-
ların idareleri başında bulunanların üzerine yükletilir.⁴ Müslümanların idare-
releri başında bulunan kimse de, ehliyetli olanı bu göreve tayin eder; bunun
üzerine, tayin edilen kimseye, bu görevi görmek farz olur.

Muhtesiplik Hz. Peygamber (A. S.) zamanında da vardı. Hz. Ömer Medi-
ne'nin⁵, Said b. Said ibn al-Âs⁶ da Mekke'nin muhtesipliğine tayin edilmişlerdi.
Hz. Ömer hilâfet makamına geçince, Abdullah ibni Utbe'yi çarşı ve pazarı
teftişe memur etmişti.⁷ Bu kişi sokakları gezer; yollardan, halkın geçmesine
engel olacak şeyleri kaldırır, ölçüleri muayene ederek, esnafın noksan tart-
ması ihtimalini ortadan kaldırırdı. Bizat Hz. Ömer de ihtisap işleriyle meşgul
olurdu. Meselâ deveye takat getiremeyeceği kadar yük yüklediği için bir deve-
ciyi dövmüş, sokağa tecavüz suretiyle inşa olunmuş bir binayı yıktırmıştır.

1 Gerçekte-saltanat dahil- İslâm'daki bütün kuruluşlar, bu ilkenin gereği olarak ortaya
çıkmuşlardır. Bak: İbni Teymiye, el-Hisbe fi'l-İslâm, S. 6 vd..... 1318

2 Tevbe s. 71. Ayet

3 Bak: İbni Teymiye, aynı eser.

4 İbni Haldun Mukaddimesi, çev. Zakir Kadiri Ugan, C. I. s. 574, İstanbul, 1968.

5 Abdulhayy al-Kettâni, Nizam'ul-Hükümet'in-Nebeviyye, C. I. s. 284 vd. Beyrut, 1971.

Dört Halife devrinden sonra teşekkül eden İslâm Hükümetlerinde ise Muhtesiplik teşkilâtı genişlemiş ve çeşitli görevleri içine almıştır.⁶

Osmanlı Devleti, idarî ve şerî teşkilâtında, kendinden evvel gelen İslâm Hükümetlerini taklit ettiği için, ihtisap işinde de böyle yapmıştır. Hükümet tarafından nereye bir Kadı gönderilmişse, orada bir de Muhtesip bulundurulmuştur. “Muhtesip”, “İhtisap Ağası”, “İhtisap Emini” daha sonra da “İhtisap Nâzırı” ünvanları, hep ayrı memuriyet anlamında kullanılmıştır. İhtisap Nâzirliği tabiri de 1854 (1271) yılında kaldırılarak “Şhremini”ne çevrilmiştir.

Muhtesip, münkiratı, yani Şeriatı aykırı işleri araştırır, bunları işliyenleri, cürmüne göre cezalandırarak terbiye ederdi. Muhtesibin görevine “hisbe” denilmekteydi. Muhtesip, bugün, Belediyelerin ve Emniyet Müdürlüğünün gördüğü işleri gördüğü gibi, okulları da teftiş eder, öğrencileri haddinden fazla döven öğretmenleri cezalandırarak onlara, çocukları dövdüklerinde, herhangi bir hastalığa sebep olmayacak şekilde vurmalarını tavsiye ederdi.

Muhtesiplik dini bir görev olduğundan, bu görev ancak itibar sahibi olan, ilim, dine bağlılık (vera) ve güzel ahlâk sıfatlarıyla sıfatlanmış kişilere verilirdi.

Muhtesiplere yol göstermek üzere çeşitli asırlarda bir çok kitaplar yazılmış, sağlam esaslar konulmuştur. Bu kitaplardan bir kısmının konusu, halka vaaz ve nasihatten, Namaz gibi, İslâmın şartlarından olan ibadetlere teşvikten ibarettir. Diğer bir kısmı da, bunlarla birlikte, dünya işleri ile, memleketin nizam ve asayışı ile ilgili konuları da içine almaktadır. Hepsinde ortak olan esas ise “iyiliği emretmek ve kötülükten alkoymak” ilkesinin tabii olduğu hükümleri belirtmektir ki, bizi asıl ilgilendiren de hisbe'nin bu yönüdür.

Muhtesibin görevi, nerede ve herne şekilde olursa olsun, münkiri gördüğü zaman, onu bertaraf etmeğe çalışmasıdır. Herkim bir münkiri görüp de sükût ederse mâsiyet işlemiş olur. Şu var ki, bu görevin yerine getirilmesinde şeriat beş mertebe tayin etmiştir.⁷

- 1- Ta'rif (etrafhca anlatıp bildirme)
2. Kelâm-ı leyyin iradıyle mev'ize (güzel sözle nasihat)
- 3- Ta'zir ve ta'nif (Şiddetli azarlama, tekdir)

6 İbni Abd'il-Berr, el-İstiâb fi Ma'rifet'il-Ashab, Saïd b. Saïd ibn al-Âs mad: bu kişi, Mekte'nin fethinden sonra, çarşısının muhtesipliğine tayin edilmiş, ancak kısa bir süre sonra Tâif gazvesine katılarak şehit düşmüştür.

7 Hz. Ömer'in, sokak muhtesipliğine Şifa isimli bir kadını da tayin etmiş olduğu rivayet olunmaktadır.

Bak:el-İstiab fi mârifet'il-Ashab, Şifâ maddesi.

Bundan maksat, küfre kaçan l ötü sözler değildir. Aksine câhil, ahmak, Allah'tan korkmaz veya bu manaları ifade eden bir takım uyarıcı tabirlerdir.

4- Şiddet kullanmak suretiyle menetmek. Meselâ çalgı ve işret aletlerini kırmak.

5- Tahvif ve darb (korkutma ve dövme ile menetme)

Başlangıçta muhtesipler, ilk dört mertebeyi, yerine göre kendi reyleriyle uygulayabilirler, ancak beşincisi için İmamdan izin almaları gerekirdi. Daha sonra ise, birinci ve ikinci mertebeler hariç, diğer üç derece izne tabi tutulmuştur. Çünkü şiddet kullanarak yapılan uyarma ve tenbihler, yine şiddetle mukabele görebilirler. Bu takdirde de muhtesibin hayatı tehlikeye girebilir veya fayda umulan işten, hiçbir netice alnamıyabilir. Halbuki şeriatla "İyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma" görevi, sonunda bir fayda elde edilmesinin muhakkak görüldüğü hallerde uygulanır. Böyle bir fayda muhakkak görülüyor, hatta tehlike seziliyorsa, muhtesip mâzurdur ve şiddet kullanmanın kaçınması gerekir. Burada, eğitim metotlarına sosyal şartların ne derece etkili olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde muhtesip, Müslümanların yaşadığı her yerde, onların Cuma namazları için Camiye gitmelerine dikkat eder, sayıları kırkı geçen topluluklarda bir cemaat teşkilâtının kurulmasını sağlardı. Fakat her müslümanı, camiye gitmeğe zorlayamaz; selâhiyetini, devamlı olarak camiye gitmeyenlere karşı ve ancak tenbih yoluyla kullanabilirdi.

Yukarıda, muhtesibin okulları da teftiş ettiğini söylemiştik. Bu bakımdan, hisbe ile ilgili olarak, muhtesiplere, görevlerini iyi yapmakta yardımcı olma amacıyla yazılmış bulunan kitaplarda, çocukların öğretim ve eğitimiyle ilgili bölümler ve bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgiler, o çağın eğitim anlayışını göstermek bakımından değerlidir. Biz bunlardan, örnek olmak üzere, bu konudaki ilk ve özlü kaynaklardan biri olan, H. 6 asırda yaşamış aş-Şeyzari'nin "Nihayat ar-Rutba"⁸ isimli kitabındaki "Çocukların Öğretmenlerini Teftiş Hakkında" bölümünün tercümesini vermek istiyoruz:

8 Bu konuda etraflı bilgi için Bk: Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Corci Zeydan, Çev. Zeki Magamiz, C. I. s. 225 vd. İst. 1328.

Mecelle-i Umûr-u Belediye, Osman Nuri, C. I. s. 309 vd. İst. 1922/1338.

İslâm Asiklopedisi, Hisbe ve Muhtesip maddeleri.

9 Bu konuda, Şeyhülislâm Haydarzade İbrahim efendinin Sebilürreşad'da yayınlanmış makale serisine bakılmalıdır.

10 Abdurrahman bin Nasr aş-Şeyzari, Kitab Nihâyat ar-Rutbah fi Taleb'il-Hisbe, s. 100-103, Kahire 1946/1365.

Çocukların Öğretmenlerini Teftiş Hakkında

Öğretmenlerin çocuklara Mescitlerde okuma yazma öğretmesi doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber (A. S.) çocuklarla delilerin mescitlere sokulmamasını buyurmuştur. Onlar Mescitlerin duvarlarını karalarlar, çeşitli pisliklerden de korunamayacaklarından, yerlerini kirletirler. Bunun için çarşı civarında, cadde üzerinde, öğretime özgü yerler kullanılır.

Öğretmeden ilk istenen, çocuğa, harfleri ve hareketleri iyice belletip öğrettikten sonra Kur'an'dan kısa sureleri öğretmesidir. Ancak Öğretmen bunları, çocuğu alıştıra alıştıra, yavaş yavaş yapar. Sonra Ehli Sünnet Velcemaat'in akaidini belletir; daha sonra hesap yapmayı, güzel nesir ve şiir parçalarından ahlâka aykırı olmayanları öğretir.¹¹ Boş zamanlar için de, örnekler vererek, yazılarını güzelleştirmelerini ve öğrenmiş oldukları şeyleri, bakmadan, ezbere tekrarlamağa çalışmalarını ister.

Yedi yaşını bitirenlere cemaatle namaz kılmayı emreder. Çünkü Hz. Peygamber (A. S.): "Çocuklarınıza, yedi yaşını bitirdiklerinde namazı öğretin, on yaşında oldukları halde kılmaktan kaçınırlarsa, onları dövün" buyurmuştur.

Öğretmen çocuklara, Anne-Babaya iyi davranmayı, sözlerini dinleyip tutmayı, onları selâmlamayı ve yanlarına girince ellerini öpmeyi de öğretir.¹² Terbiyesizlik yaparlar, terbiyesiz sözler söylerler ve zar, tavla gibi kumar çeşitlerini oynayarak, şeriata aykırı davranışlarda bulunurlarsa onları döver. Çocukları kalın bir sopayla, kemiklerini kırabilecek şekilde dövmez; ince bir sopayla, bedenlerini, incitecek şekilde de dövmez. Orta kalınlıkta, geniş yüzlü bir deri edinerek onunla vurur. Vuruşlarında da kaba yerlerine, kalçalarına, baldırlarına vurmağa çalışmalıdır; çünkü bu kısımlarda korkulacak ve endişe edilecek bir durum yoktur.

Öğretmenin, çocukları şahsi işleri için kullanmaması veya sözgelişi, çöp döktürmek, taş taşıtmak gibi anne-babasını utandıracak bir işte çalıştırmaması gerekir. Ayrıca evinde kimse yokken, töhmet altında kalabileceğinden, çocuğu, evine göndermemelidir. Aynı şekilde mektup yazmak veya buna benzer bir iş için bir kadınla birlikte bir yere de göndermemelidir. Çünkü kötü niyetli kişiler, çocuk hakkında dedikodu edebilirler.

11 Burada, öğretimin, Kuran'ın yüzünden okutulması ve temel inançların belletilmesi ile başladığını; ancak bundan sonra, hesap ve edebiyat gibi müsbet ilimlerle ilgili bilgilerin verildiği görüyoruz.

12 Burada da öğretimin, eğitimle birlikte, yapıldığını görüyoruz.

Çocukları getirip götürten kimsenin güvenilir, doğru ve evli olması gerekir. O, çocukları sabah akşam teslim alır, onlarla تنها yerlerde yalnız kalır, kadınların yanına girer V. S. Bu bakımdan güvenilir olmalıdır.

Öğretmen, bir kadına veya cariyeye yazı öğretmez.¹³ Çünkü bu kadınlara zarar verecek bir şeydir. Yazı öğretilmiş kadının zehir saçan yılan gibi olduğu söylenir.

Öğretmenin çocukları, ibni Haccac'ın şiirlerini okuyup ezberlemekten menetmesi de istenir. Aksi halde onları döver. Sarı ad-Dellâ için de böyle. Onlarda çocuklara yararlı birşey yoktur. Rafizilerin Ehlibeyt hakkında düzenlemiş oldukları şiirleri de okutup öğretmez. Buna karşılık Sahabeyi öven şiirleri öğretir ki, bunlar kalplerinde yer etsin.

13 Kadınlara yazı öğretmenin doğru olup olmadığı konusu, İslâm âleminde, üzerinde bir hayli münakaşa edilmiş ve yazılar yazılmış bir konudur. Ancak kadının yazı öğrenmesi veya ona yazı öğretilmesi dinen yasak edilmiş değildir. Bu konudaki münakaşaları ayrı bir makale konusu yapmak üzere ayırmakla birlikte, şunu söylemeliyiz ki, bizzat Hz. Peygamberin, Hz. Ömer'in kızı Hafsa'ya yazı öğrettirmiş olduğunu biliyoruz. 7 numaralı notta da ismi geçen Şifa, Mekke devrinde Müslüman olup, Medine'ye hicret ederek Hz. Peygambere biat etmiş olan akıllı ve faziletli bir kadındı. Hz. Peygamber, zaman zaman onu ziyaret ederek, ikram ettiği sütü içer, kendisiyle sohbet ederek yanında istirahat ederdi. O, Hz. Peygamber için bir yatak ve örtü ayırmıştı. Bir seferinde, Şifa Hafsa'nın yanında iken Hz. Peygamber'in geldiği ve ona: "Hafsa'ya yazı öğrettiğin gibi sirçik ısırganın tedavisini de öğretsene!" buyurduğu rivayet olunmaktadır. Bu Hadis-i şeriften, kadınlara yazı öğretmenin caiz olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca, Şifa isimli bu kadın da İslâm'da ilk kadın öğretmen durumunda bulunmaktadır.

Bak: İbni Abdi'l-Berr, el-Istiâb fi Marifeti'l-Ashab, aş-Şifa maddesi Belâzuri, Futuhu'l-Buldân, C. II, s. 384 Türk. terc. Sünen-i Ebi Dâvûd, Tıp maddesi, Kastelliyye, 1280.